

АНТИКОЛОНІАЛІЗМ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (ЗА ДРАМАТИЧНОЮ ПОЕМОЮ "БОЯРИНЯ")

Предметом статті є аналіз явища антиколоніалізму у творчості Лесі Українки. Письменниця не тільки відстоює потребу національного визволення українців, але й вдається до опозиції російському колоніальному дискурсові. З огляду на цю проблему особливої уваги заслуговує драматична поема "Бояриня", у якій поетка апробує національний наратив модернізму, а також оприявлює свою антиколоніальну позицію.

Творчість Лесі Українки потребує постколоніальної рецепції. Особливо це стосується драматичних поем, що тривалий час залишалися осторонь серйозних літературознавчих зацікавлень. Драматичні тексти Лесі Українки важливі для української культури не тільки як літературні шедеври, але й як явища, що дозволили утвердити "європейскість" України не так на рівні шаблонних гасел, як через практичний дискурс, не так через вписування себе в європейський контекст, а через показ українського як органічно європейського, а не "іншого", за традицією ототожненого з російським, а, отже, азіатським типом культури. Лесина "європейскість" була органічною і базувалася на критичному ставленні до українського світу. Сучасний стан України показує, що проблему співвідношення "Захід – Схід" і "Західна Європа – Східна Україна" варто вирішувати не з позицій закритості власної культури щодо впливів інших культур або через тезу "ми їм не потрібні", а з позиції відкритості і критичності.

Нове прочитання драматичних текстів письменниці останнім часом здійснили С. Павличко, Т. Гундорова, В. Агеєва, О. Забужко, Н. Зборовська, Я. Поліщук та інші.

С. Павличко вдалася до руйнування табу "тілесності" поетеси. Застосовуючи практику лесбійського дискурсу феміністичної критики, дослідниця проаналізувала стосунки Лесі Українки та Ольги Кобилянської, тим самим намагалася "... впровадити механізм вивчення нового дискурсу сексуальності в українській ситуації" [1: 66].

В. Агеєва розглядає драму поетеси в контексті інтертекстуальності. Дослідниця також вказує на присутність у текстах Лесі Українки протиставлення між імперським та колоніальним дискурсами. В. Агеєва вважає, що у драматичній поемі "Орґія" "...авторка чи не вперше співвідносить опозицію народництво / чисте мистецтво з опозицією колоніальна культура / імперська культура" [2: 69].

Проблеми національної та соціальної неволі у драматичній спадщині Лесі Українки розглядає Л. Масенко у праці "У Вавилонському полоні". Звертаючись до листування Лесі Українки дослідниця зазначає, що "підневільне становище рідного краю, "тюремне життя" в царській Росії викликало в поетеси почуття глибокого, майже фізичного страждання" [3: 80].

Драматична творчість Лесі Українки найповніше репрезентує естетику українського модернізму. Це має стосунок і до проблеми національної самоідентифікації українців. Письменниця не тільки відстоює потребу національного визволення, але й вдається до опозиції російському колоніальному дискурсові. З огляду на цю проблему особливої уваги заслуговує драматична поема "Бояриня", у якій поетка апробує національний наратив модернізму, а також оприявнює свою антиколоніальну позицію.

Зауважимо, що антиколоніальний дискурс присутній не тільки у її художній творчості, але й в епістолярії. У контексті цього заслуговують уваги листи письменниці до М. Павлика, М. Кривинюка та інших представників тогочасної інтелігенції, у яких простежується її погляд на українсько-російські взаємини.

Перебуваючи на лікуванні Леся Українка вдається до порівняння України з іншими європейськими державами. Та свобода, яку вона бачить за кордоном, приносить їй біль, адже її власна Батьківщина перебуває у колоніальному ярмі. У листі до М. Косача поетка зізнається, що у Відні, у "вільнішому краї" на неї накопчується гірка туга, яка супроводжується візіями: "Мені не раз видається (ти знаєш, як розвита у мене образна думка, – отже, не здивуєшся), мені видається, що на руках і на шії у мене видно червоні сліди, що понатирали кайдани та ярмо неволі, і всі бачать ті сліди, і мені сором за серед перед вільним народом" [4: 68].

Про сором за "невільне становище України" [5: 345], який відчувала Леся Українка, дізнаємося зі спогадів сестри Ольги Косач-Кривинюк, що викладено у науково-документальному дослідженні "Леся Українка. Хронологія життя і творчості".

Антиколоніалізм драматичних поем авторки тісно переплетений з феміністичними ідеями. Емансипованість, дієвість Лесі Українки стала викликом маргіальності тогочасного українського чоловічого світу. Я. Шкандрій слушно зауважує, що творчість письменниці була націлена не тільки

проти імперської російської сваволі, але й патріархальності [6: 309]. Не дивно, що носієм національної сили у "Боярині" є головна героїня Оксана, яка спромоглася на "...бунт української жіночої мужності проти пасивної чоловічої ролі..." [7: 234].

Активність героїнь Лесі Українки визначена її власною життєвою позицією. Письменниця ніколи не ухилялася від труднощів, завжди була налаштована на активність, а не на пристосуванство заради особистих інтересів. У листі до М. Павлика вона відкидає його пропозицію перебратися до Галичини, що покращить її матеріальне становище, адже умовою переїзду є відмова від політичної діяльності: "Ні, друже, спитавши по щирості своєї душі, я не можу обіцяти, що буду жити на вільнішій землі тихше, ніж жила на зовсім поневоленій. Коли моє здоров'я, мій невеликий хист, мій замало розвинений інтелект, моя життям пригнічена енергія не дали мені стати тим, чим повинна б я бути і чим ніколи не стану, то се моє нещастя, але не моє бажання, і миритись з тим я не хочу, ні, я ще хочу боротись" [8: 65].

У драматичній поемі "Бояриня" поетка вдається до розвінчання міфу про можливість реалізації українців як нації у колоніальній залежності, з очікуванням зміни ситуації у масці покори. Носієм цього міфу є Степан. Герой говорить про свого батька, від якого успадкував боярство і ставлення до України:

Степан

Чужим панам служити в ріднім краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку [9: 103].

Схожу позицію декларує адвокат Мартіан з однойменної драми Лесі Українки. На закиди дочки Аврелії, яка звинувачує батька у пасивності, він відповідає:

Колись і я так думав,
але й громада наша, й сам єпископ
мене запевнили, що більше значить
для церкви ся моя таємна служба,
ніж якби я пішов хоч і на смерть [9: 369].

Фальшування та "маскарад" заперечуються письменницею як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Оксана не розуміє потреби чекати на ласку царя, як це робить Степан, переодягатися у російське вбрання, запроваджувати у своїй сім'ї російські звичаї. Одягнутися як московка для жінки означає втрату не тільки національної ідентичності, й сексуальності:

Оксана

(цілує їй руку)

Так, матінко. То я... собі гадаю...
коли б я не спротивилася часом
Степанові в такій одежі... [9: 117].

Протиставлення одягу як фальшивої маски та внутрішнього світу як справжнього ества у драматичній поемі присутнє вже у ремарках першої дії: "... Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль" [9: 97].

У контексті Оксаниної непокори назва драматичної поеми звучить, з одного боку, іронічно, а з іншого – трагічно. Трагедія героїні у тому, що вона – заручниця нав'язаної їй ролі боярині, яка кодує в собі національну та статеву дискримінацію. Ставши бояринєю, Оксана втрачає право на ідентифікацію як українки і можливість бути незалежною у чоловічому світі.

Втрата національного кореня простежується й на вербальному рівні. Оксана змушена пристосовуватися до перетвореної на російський лад форми власного імені, тому не дивно, що у фінальній сцені мати Степана підкреслено називає її бояринєю:

Мати

(пройшовши вперед до повітки, показує дівчатам на осліні)

Отут бояриню посадовить
та й можете вертати до роботи [9: 149].

Окрім того, трагізм героїні драматичної поеми у тому, що вона програє, передусім, як жінка. Тільки любов і потреба бути коханою, відданою своєму почуттю не дозволяють їй покинути чоловіка і повернутися в Україну. Але з часом вона розуміє, що її обранець не вартий любові. У контексті цього останні слова, що говорить Оксана до свого обранця, звучать дещо іронічно: "Оксана / (підводиться й прихиляє його до себе) / Ні, любий, ти на світі потрібніший, / тобі ще є про що й про кого дбати. / Борцем не вдався ти, та після бою / подоланим подати пільгу зможеш, / як ти не раз подав... На бойовиську / не всі ж померли, ранених багато... / поможеш їм одужати, то, може, / колись

там... знов зібравшись до бою, / вони тебе згадають добрим словом... / а як і ні – не жалуй, що поміг" [9: 159].

З цього приводу слушно зауважує Р. Веретельник: "Степанове боягузливе розв'язання Оксаниної кризи розчарує її, стає остаточним і вирішальним фактором її поразки. Сподівання любові й вимога дотримання зобов'язання є найбільш уразливою рисою всіх героїнь Лесі Українки" [10: 47].

Неоднозначна позиція Оксани у питанні кровопролиття. У Степанові її найперше приваблює те, що його руки не знають крові: "Оксана / Так. Не раз, вернувшись з походу, / Лицарство з нами бавиться при танцях. / Простягне руку лицар, щоб узяти / Мене до танцю, а мені здається, / Що та рука червона вся від крові, / Від крові братньої... Такі забави / Не веселять мене... Либонь, ніколи / Не прийняла б я персня з руки / Такого лицаря... / (Гладить йому руку.) / Оця рука / Від крові чиста" [9: 110].

Пізніше, коли виникає потреба підтримати повстання Дорошенка, вона вимагає допомоги від чоловіка, засуджує його і себе за пасивність:

Оксана
(дивиться на свою й Степанову руки)
От, здається, руки чисті,
Проте все мариться, що їх покрила
Не кров, а так... немов якась іржа...
Як на старих шаблях буває, знаєш? [9: 156].

Оксана розуміє, що ні розсудливість Степана з його позицією покори, ні войовничість брата Івана не дадуть очікуваних результатів. Головна героїня потрапляє під тиск імперського/чоловічого та колоніального/чоловічого. Вона перебуває у ситуації вибору між роллю відданої дружини, що унеможливує реалізацію національного "я", веде до колоніального, маргінального існування, та жінки, яка ладна відстоювати право національної незалежності, а отже, втратити гармонію у родині. Обидві позиції вимагають від Оксани жертви. Єдиним варіантом вирішення проблеми для головної героїні, як і для самої Лесі Українки, стає смерть/мовчання як містичний простір бажаної свободи. Екзистенційний вибір смерті притаманний не лише головній героїні драматичної поеми "Бояриня". Смерть через самогубство обирає Антей (драма "Оргія"), не бажаючи, щоб його хист служив імперській системі, смерть через мовчання – Кассандра з однойменної драми, не маючи змоги врятувати свою Батьківщину. Слушно зауважує Л. Демська, що герої Лесі Українки "...самотні, і їх знищує власна ж свобода. Біля них немає рівної їм особистості, свобода якої одночасно була б і джерелом їхньої свободи, і межею. Відсутність рівного корелята внутрішньої ситуації призводить до екстремальної ситуації, де більшість виходів можлива тільки у смерть чи божевілля" [11: 57].

Особливістю антиколоніального дискурсу Лесі Українки є те, що вона завжди потребує "чужого" простору, щоб утвердити власне національне "я". Це стосується не тільки текстів, у яких використано неукраїнську тематику. У "Боярині" патріотизм Оксани оприявлюється лише тоді, коли вона переїздить із чоловіком у Москву, тобто опиняється зовнішньо, а не тільки внутрішньо, в імперському середовищі.

Важливим для поетки є також звернення до історичного/минулого, а не до сучасного. Ця риса притаманна не лише творчості Лесі Українки. Українські митці найчастіше вдаються до історичного тла, коли виникає потреба утвердження національного. Т. Гундорова зазначає: "Важливу роль у складанні національної нарації належить сакральному витлумаченню минулого, що стверджується в той чи інший спосіб і добудовує сучасне, найчастіше профане, соціально диференційоване буття" [12: 235].

Антиколоніальний дискурс в сучасному українському літературознавстві ще мало досліджений і потребує уваги. Він дозволить, з одного боку, прослідкувати в текстах українських письменників процес руйнування та заперечення витворених в епоху колоніалізму стереотипів, з іншого – глибше зрозуміти амбівалентність творів митців, що намагаються звільнитися від колоніальної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зборовська Н. Моя Леся Українка Есеї / Ніла Зборовська. – Тернопіль, 2002. – 228 с.
2. Агеева В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації : [монографія] / Віра Агеева. – К., 2001. – 264 с.
3. Масенко Л. У Вавилонському полоні : теми національної та соціальної неволі у драматургії Лесі Українки / Лариса Масенко. – К., 2002. – 152 с.
4. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка. – К., 1978. – Т. 10. Листи (1876–1897). – 1978. – 543 с.
5. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Луцьк, 2006. – 925 с.
6. Шкандрій М. В обіймах імперії : російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій. – К., 2004. – 496 с.

7. Зборовська Н. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури / Ніла Зборовська. – К., 2006. – 504 с.
8. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. / Леся Українка. – Т. 12 Листи (1903– 1913). – К., 1979. – 695 с.
9. Леся Українка. Вірші. Драматичні поеми / Лесі Українка. – Харків, 2007. – 351 с.
10. Веретельник Р. Козачка в теремі / Роман Веретельник // Слово і час. – 1992. – № 6. – С. 46–50.
11. Демська Л. Проблема внутрішньої свободи в драматургії Лесі Українки / Леся Демська // Слово і час. – 1998. – № 9–10. – С. 54–57.
12. Гундорова Т. Леся Українка : Християнство – екзистенціалізм – фемінізм / Тамара Гундорова // Слово і час. – 1996. – № 8–9. – С. 19–28.

Матеріал надійшов до редакції 06.11. 2010 р.

**Юрчук Е. А. Антиколоніалізм в творчестві Лесі Українки
(по драматической поэме "Боярыня").**

Предметом статьи является анализ явления антиколонизма в творчестве Леси Украинки. Писательница не только отстаивает потребность национального освобождения украинцев, но и обращается к оппозиции российскому колониальному дискурсу. Учитывая эту проблему, особенного внимания заслуживает поэма "Боярыня", в которой поэтесса апробирует национальный нарратив модернизму, а также высказывает свою антиколониальную позицию.

Yurchuk O. O. Anticolonialism in Lesya Ukrainka's Works (after a Dramatic Poem "Boyarynya").

The subject of the article is the analysis of the phenomenon of anti-colonialism in Lesya Ukrainka's works. The poetess defends not only the necessity of Ukrainians' national liberation but also refers to the opposition of Russian colonial discourse. Taking into account this problem, great attention is paid to the poem "Boyarynya", where the poetess tests national modernism narrative and expresses her anticolonial position.